

Д-р Олекса Горбач

**Вулично-тюремні арготизми
у Франковій прозі**

Нью-Йорк — 1968

ВУЛИЧНО-ТЮРЕМНІ АРГОТИЗМИ У ФРАНКОВІЙ ПРОЗІ

Написав д-р Олекса Горбач

Професор Українського Вільного Університету

Франко належить до перших наших прозаїків, що, відтворюючи лексичними засобами локальний кольорит вуличного й тюремного середовища, вводили в мову своїх персонажів арготичну лексику львівських та дрогобицьких вуличників, злодіїв і тюремників. Подібно згодом лівобережні злодійські арготизми впроваджував у тюремно-тематичних оповіданнях А. Тесленко («В тюрмі», «У пазурях у людини»), південно-українські тюремні й босяцькі В. Винниченко («Темна сила», «Записна книжка», «Момент», «Тасмність», «Талісман», «Хто ворог?», «Босяк», «Терень»), одеські вуличні І. Микитенко («Вуркагани», «Ранок»), київські вуличні Г. Брасюк («Безпутні»), харківські тюремні І. Багряний («Сад Гетсиманський»), донбаські В. Собко («Суворий друг»). Семінарсько-бурсацькі арготизми вводила в нас широко інтермедія 17-18 вв. враз із Великодньою та Різдвяною віршею, згодом «Енеїда» і Котляревського та врешті «Люборацькі» А. Свидницького.

З тюремним та злодійсько-вуличним арго Франко познайомився під час перебування трьома наворотами в тюрмі: 9-місячного серед злодіїв у карній тюрмі у Львові 1877 р., у слідчій 1880 р. в Коломиї з наступним конвоєм у Станиславів, Стрий, Дрогобич (мотив, використаний в оповіданні «На дні») та в 10-тижневому слідчому ув'язненні 1889 р. у Львові (воно причинилося до складення «Тюремних сонетів» та низки творів з життя жидівського пролетаріату, в тому й оповідання «До світла»).¹

Число арготизмів у Франковій прозі переходить 110 виразів, та всі вони виступають лиш у тюремно-тематичних оповіданнях: 1) «На дні», 1880, з описом міської тюрми в Дрогобичі (Твори, т. I, с. 270-317), 2) «Хлопська комісія, розповідь злодія», 1881 (Твори, т. II, с. 15-26), 3) «Пангалаха», 1888 (Твори, т. II, с. 238-87), 4) «До світла, оповідання арештанта», 1889 (Твори, т. II, ст. 338-55), 5) «Івась Новітний, позисть з тюремного життя», перша редакція розділу «Цувакси» з повісти «Лель і Попель», з кінця 1870-их рр. (Твори, т. IV, с. 476-96), 6) повість «Лель і Полель», 1887 (Твори, т. VI, ст. 140-322) — написана по-польськи, однак багаті арготизмами її розділи «Яндруси» й «Цувакси» були перекладені ще самим автором і надруковані в збірці «На лоні природи» 1905.; ті ж розділи були друковані по-польськи в газеті «Kurier Lwowski» 1889, nr. 205, 207, 209: і. «Jeden dzień z życia uliczników lwowskich» (згодом і в збірці «Obrazki galicyjskie»), 2. «Bohater mimowoli» в календарі

“Lwowianin” на 1890 р., с. 37-45, з. “Cuwaks” в тижневому додатку до щоденника “Kurier Lwowski” п. н. “Tydzień” 1894 р., чч. 2-5 Український переклад (М. Возняка, цілої повісти надруковано в 30-ому томі «Творів» І. Франка харківського видавництва «Рух» 1929 р., а в справленій формі в 6-ому томі 20-томника.²

Більшість приведених Франком арготизмів вживалася у Львові в тюремному та вуличному арго ще в 1930-их рр.; зник же інших його арготичних виразів тлумачиться обставиною, що через свою емоційну експресивність арготизми загалом скоро «стираються», втрачають первісну виразність і отже на їх місце утворюються нові.

Вулично-тюремне львівське арго засвідчене в записках з 19-20 вв. доволі широко; записи проводилися кримінально-поліційними працівниками, що подавали арготичні лексеми лиш у польському озвученні. Як свідчать однак і дані з нашої літератури і наші власні спостереження з 1930-их рр., більшість арготичних лексем могла виступати й на українсько-мовній фонетично-граматичній канві. Подібна справа і з арготизмами східньо-українських міст, де вони можуть влітатися на українсько- й на російсько-мовну канву, — тоді як такі ж тамошні поліційні записи подають при них лиш російсько-мовне озвучення.³ Записувати львівське вулично-злочійське арго почав перенесений 1855 р. до Львова, краків'янин родом, поліційно-судовий урядник Karol Estreicher, доповнюючи львівськими виразами свою краківську збірку злочійських виразів. Свої словнички львівських арготизмів передали йому тут: редактор г. «Gazeta Lwowska» Mateusz Sartyni (ок. 50 виразів) та тюремний лікар д-р Rohrer. Цілу збірку (ок. 200 виразів) надрукував йому М. Сартині п.н. “Gwara zloczyńców” у г. “Rozmaitości Lwowskie”, 1859, nr. 12-14, передруковану незабаром для поліційного вжитку в Станиславі. Доповнену кол. політ'язнем Владиславом Чаплінським, цю збірку передрукував J. Sikorski в г. «Gazeta Polska», 1862, с. 232-33, в висліді чого почато публікувати подібні словнички арготизмів з міст Польщі а теж з Поділля і Волині (пор. “Szwargot zloczyncow, Z powodu artykulu K. Estreichera “Gwara zloczyncow”, “Gazeta Polska”, 1867, - ок. 50 волинських і 30 подільсько-басарабських арготизмів включив звідти згодом К. Естрайхер у свій словничок). Доповнивши новими виразами (знайдеться тут десяток арготизмів львівських проституток), передрукував К. Естрайхер всю збірку ще раз п. н. “Szwargot więzienny” Kraków 1903 (rec. H. Ułaszyn, “Rocznik Slawistyczny”, t. I, 202-11, Kraków 1908), відмічуючи вирази з 1859 р. та арготизми, перейняті з друкованих словничків А. Курки (ок. 235 з 1896 й ок. 30 з 1899 р.) та Ю. Яворського (ок. 100 з 1901 р.) Він передрукував тут і десяток прощацьких арготизмів з Сяніччини (до речі, близьких до подільського лірницького арго) з нарису А. Меґієнського: “O żeb-ractwie”, Lwów, 1893.

Львівський поліційний урядник Antoni Kurka видав у Львові тричі словник злочійських арготизмів п. н. «Słownik mowy złodziejskiej» 1896 (254 польських арготизмів — понад 50 їх цитує

звідти Я. Рудницький у праці про знесінську говірку Львова 1943 р.), 1899 (297 польських і 83 жидівські; 282 польські звідти цитує А. L a n d a u: "Zur polnischen Gaunersprache", Jagić-Archiv, Bd. 24, 137-50, 1902) і 1907 (ок. 590 польських і 205 жидівських враз із схематичними польсько-жидівськими фразами; рец. Н. U ł a s z y n, "Rocznik Slawistyczny, t. I, 202-11, 1908).

Понад 100 львівських арготизмів, використаних Е. Естрайхером, надрукував Julian J a w o r s k i в статті "Kumać po lemersku, Przyczynek do słownika gwary lwowskiej», ж. "Lud", t. 6, 276-81, Lwów 1901 (як окрема відбитка, 1902), звідки понад 30 арготизмів цитує й Я. Рудницький у згадуваній праці.

Крім передруку з Естрайхера й Курки, чимало нового польськомовного матеріалу з тюрем Галичини (а теж Волині й Холмщини) приводять польські поліційні працівники W. L u d w i k o w s k i і Н. W a l c z a k: "Żargon mowy przestępców, Błatna muzyka, Ogólny zbiór słów gwary złodziejskiej", Warszawa 1922; зустрічаємо тут 305 арготизмів зо Львова, 380 зо Станиславова (переважно тотожні із збіркою Курки для Львова!), 121 зо Стрия, 55 з Коломиї, 30 з Володимира Волинського й 142 з Холма (вони близькі зокрема люблінському арго).

Для порівняння: наша власна збірка львівських, тернопільських, станиславівських і drogobiцьких тюремно-вуличних арготизмів кінця 1930-их і початку 1940-их рр. охоплює ок. 900 виразів.

Після Франка львівські арготизми зустрічаються ще в спогадах та оповіданнях з життя львівської тюрми й вулиці, як от в оповіданні з Бригідок Павла *Марійчина* «Ліва кампа», ЛНВ, 1929, с. 846-50 (ок. 25), у збірці оповідань Богдана *Нижанківського* «Вулиця», Львів 1936 (ок. 60 — у нарисах «Брати», «Мірко Кінах», «Раб Божий») та в оп. «Суперники» (ж. «Дорога», Львів 1942, ок. 20). Ок. 70 тюремних арготизмів 1940-41 рр. приводить Іван *Шкварко* в спогадах «Проклинаю! З щоденника українського політичного в'язня», Львів 1943¹, Мюнхен 1953². Ок. 300 (окремо не відмічених) вуличних арготизмів подає Я. Рудницький у словнику до "Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)", Berlin-Leipzig 1943, с. 121-39 (там і посилання на словнички Яворського й Курки, при чому невірно перекладено на німецьке Курчину арготичну назву для б о й к а : najman «bojko» як najman «der Fürchtende, furchtsamer Mensch», с. 132). Під десяток арготизмів приводить Юрій *Тис-Крохмалюк* у нарисі «Діти львівської вулиці» («Овид», ч. 2, с. 8-10, Буенос Айрес 1950). Врешті про львівські вуличні арготизми йдеться в повістях про Дивізію «Галичина» Олега *Лисяка* «За стрілецький звичай» (Мюнхен 1953 — ок. 200 виразів) та Євстахія *Загачевського* «Львівська братія» (Торонто 1962 — ок. 100 виразів), подібно як у гуморесках «Місько *Макольондра* має балак» («Вісті Братства кол. вояків 1 УД УНА», ч. 105, 108, — Мюнхен 1962, ч. 109, 110, 112 — 1963, ч. 114 — 1964) та Сясю *Цюлька*: «Юбіль-

юшовий злаз» (там таки, ч. 112/1963) — з тим, що в них виступає вже й примішка англо-канадійських сленгізмів.

Варто відмітити, що І. Франко був знайомий з підкарпатськими ремісничими арготизмами, бо в примітці до статті К. *Викторина-Студинського* в ж. «Зоря» (т. VII, ч. 13-14 за 8. VII. 1886, с. 239) про західньо-подільське лірницьке арго «Дідівська (жебрацька) мова» подає, що підгірські дротарі («горшкодраї») мали своє окреме арго, хоч, на жаль, прикладів не називає.

Арготизмів Франко вживає як мовно-реалістичного прийому, щоб передати мову відповідних персонажів: злодія з розповіді в «Хлопській комісії», арештанта з «До світла», вуличників і в'язнів з «Леля і Полеля» чи «Івася Новітного». Зовсім так само відповідними бойківськими та гуцульськими діалектизмами забарвлював Франко мову своїх дотичних персонажів деінде.

Арготичну лексику Франко на загал впроваджує в міру: вона не утруднює розуміння тексту більше, ніж хоча б діалектизми, і читач додумасться значення таких виразів з контексту, як напр. при *штемп* «приловлення ключником; лихо»:

...Ми з паном оба по черзі пильнували коло дверей, як ішов ключник до казні, і загоді остерігали Йоська, щоби злазив і руштованне знімав, бо сидіти при вікні арештантам остро заборонено. Та й удавалося нам завше щасливо уникати штемпу, а може й ключник мав якусь увагу на пана Журковського і не так строго нашої казні доглядав. Та, на лихо, штемп випав з іншого боку... («До світла», Твори, т. II, с. 353)

або при *шлюсувати* «замикати камеру після вечірньої провірки»:

...— се ключник ходив «шлюсувати», т. є., порахувавши арештантів у кожній казні, замикати двері на дві колодки (днем вони замкнені тільки на одну). («Івась Новітний», Твори, т. IV, с. 492).

Насичення арготизмами не однакове в усіх згадуваних оповіданнях Франка: у «На дні» їх порівняно мало, бо йдеться там про дрогобицьку міську тюрму, де переважають принагідні сільські бідарі й бориславські заробітчани; у бойківську говірку персонажів лиш виинятково попадає один-другий арготизм. Інакше воно в відповідних розділах повісти «Лель і Полель»: розмова львівських вуличників пересипувана тут арготизмами. І в польсько-мовному оригіналі і в українському перекладі дотичних розділів Франко подав у відсилачах переклад арготичних виразів і фраз. Польську фонетику львівських арготизмів Франко в перекладі українців на лад мовних кальок так само, як це їх переважно українчили львівські українці, вплітаючи їх на канву своєї української мови. Вистане тут порівняти фотознімок І-ої сторінки польсько-мовного автографу (Твори, т. II, після стор. 144) з українським текстом на с. 140, там таки:

a tu już prędko drugiego bić będą — а оце вже швидко другого битимуть («битиме друга година»)

sponiewierać im front — споневірати їм фронт («набити по лиці»)

zakobzać ich popod szczeble — закобзати їх попід щєблі («набити їх попід ребра»)

zajechać im między lipki, żeby im aż wojtek zakapował — заїхати їм між липки, щоб їм аж войтко закапував («вдарити між очі, щоб їм аж місяць засвітив»)

namuchnąć — намухрати («накрати, нарвати»).

Український текст дотичних місць цитуємо за перекладом, поданим у 20-томнику, бо Фраків переклад розділу «Яндруси» нам не доступний. Українщення Франком львівських польських арготизмів помітне зокрема при виразі жолоб «селянин», що зрештою сьогодні знаний у Львові, Києві й Одесі (у значенні «несимпатична людина!») лиш у польській формі жлоб(ак), жлоба кавалок (з поль. аргот. *złób, złowak* «те саме», первісно «жоліб, ясла»).

Такі цілі арготичні фрази трапляються лиш в устах злодіїв і тюремників, напр.

«Е, що то ви, молоді я н д р у с и, говорите!.. По місті тротуарами ходять та х о д а к и з долин висмикують — велика штука! А зловлять х а т р а к и, то також що? Заведуть на дідівню, кобзнуть там чи й не кобзнуть, та й по всій історії...» («Хлопська комісія», Твори, т. II, с. 15).

Такі фрази Франко тлумачив перед друком доданими під текстом примітками. У недокінченому ж нарисі «Івась Новітний» такі фрази залишилися ще без тлумачення, напр.

— Ц у в а к с, ц у в а к с, коминар на ц у в а к с прикнав,
— говорили вони між собою серед сміху, але так, щоби за дверми коритара почули прочі арештанти. (себто: — Новак, новак, сажотрус як в'язень-новак прийшов...) (Твори, т. IV, с. 483).

При друкуванні Франко був би цю фразу, ймовірно, переклав у відсилачі загальнономовними виразами.

Вжиті Франком арготизми стосуються за речовими ділянками:

I. ТІЛА, ЙОГО ФУНКЦІИ, ІЖИ, ОДЯГУ, КУРИВА, ПИТТЯ:

фронт «обличчя» IV, 140 (дослівно «чолова стіна дому»)

ворота «рот» I, 287

липки «очі» VI, 140 (від (*z*) *lipати* «позирати»)

гамалик «потилиця» VI, 142 (вираз, znаний і Кулішеві в тому ж значенні, асоційований з укр. *гамати* й *ликати*, хоч первісно, мабуть, пов'язаний з осман. *hamal* «носій тягарів»)

щєблі «ребра» VI, 140

кимати «спати, лежати» VI, 144 (з новогрець. *kimime, kimóme* «сплю»)

клювати носом «дрімати» II, 24

лізти «йти» VI, 140

при-кнати «прийти» IV, 483 (почерез нім. *arg. knasten* «волочитися» з геб. *pānāh* «обернутися, відійти геть»).

за-шієрати «промовити» VI, 144 (з новогр. *kséro, ikséfro* «знаю, вмію»)

шпанувати «дивитися» VI, 144, 149 (нім. *arg. spannen* «бачити»)

дзвонити лярум зубами «цокотіти зубами» IV, 477 (лярум «алярм»)

тлити «їсти» I, 290 Дрог.

звантажити «з'їсти» I, 240 Дрог. (мабуть, «улітературнене» Франком *зладувати*, порівняй львів. сленгове *пакувати, ладувати* «їсти», бо лексема *вантажити* в галицьких говірках не знана)

троєння «їжа, наїдки» VI, 148 (з новогр. *trógho* «їм»)

дубова каша «логаза» IV, 482, *дубова зупа* «юшка з логозою» VI, 162

картохи «картопля» II, 16

хіхлянка «задниця» IV, 489 (від аргот. *хіхляти*, з циган. *chliav* «сасаге, сасо»)

кенді «калоші» VI, 169 (вираз, знаний уже Котляревському як *кинді, кенді* «повстянки; великі чоботи», прийшов, мабуть, почерез рос. *кенги* «зимові черевики з кожуха або повсти», з фін. *kenkä* «черевик»)

скрутлик «цигарка» I, 288 Дрог. (спершу лиш саморобна, скручувана)

закропитися «попити горілки» II, 282

під доброю датою «на підпитку» VI, 141 (спершу, мабуть, лиш «з блаженною, веселою міною»).

II. ВДАЧІ ЛЮДЕЙ, ПРОФЕСІЙНИХ І ІНШИХ ЇХ ГРУП:

старі «батьки» VI, 150

бахурі VI, 149, *бахурня* VI, 141 «діти» (з геб. *bahur* «юнак», ідіш *בחור* «первородний син»)

курдупель «малий (ростом)» VI, 194 (з поль. *kurdupel* «те саме», первісно «куцозадий, куцохвостий»)

клявий «добрий» VI, 149, *кляво* «добре» VI, 144 (мабуть, з новогр. *kala* «добре»)

лобур VI, 199, *бестіон* VI, 149 (від *бестія* «поганець» з лат. *bestia* «тварина»), *шанталавець* VI, 149 (з угор. *santa, csonkult, csonka* «окалічений», а що з італ. *ciòncò* «те саме»; можливе й посередництво почерез рум. *șontoróg* «окалічений») «лобуз»

відміна «поганець» VI, 144 (первісно «заміняна відьмою в породільниці дитина» згідно з народними повір'ями)

легкевич «панич» II, 15 (первісно «легкун»)

рюмса «плаксі» VI, 178 (мабуть, «улітературнений» вираз замість галицького *пласка, гімза*)

козак «молодець» VI, 148 (вираз, уживаний в польському арготі як *kozak* та в жидівському як *kojzak* «герой, відважник»)

затинатися «завзятися» VI, 193 (первісно лиш про знаряддя, що відмовляють послуху — ніби сокира чи ніж, увігнані в дерево)
гуздратися «вовтузитися» VI, 144 (з поль. *guzdrać się* «те саме»)

леньом-полельюм «звільна, помалу» VI, 140 (з поль. *lelum-polelum, leli-poleli* «похитуючися на ногах (як немовлята чи п'яні)», споріднене з *леліяти, люляти*)

жолоб «селянин» VI, 144 (зукраїнчене з поль. аргот. *zlob* «те саме; несимпатична людина», первісно «жоліб, корито, ясла»)

парх «жид» IV, 492 (з поль. аргот. *parch* «жид», первісно «короста, шолуди»)

ганделес «дрібний перепродувач проношеного одягу» VI, 152 (від вигуку *їдїш handele! hendele!* з нім. *Handel* «торгівля», яким ці міняйли скликали по кам'яниціях зацікавлених продавців і покупців)

фасрант «кінець праці» VI, 151 (з нім. *Feierabend* «те саме», первісно «навечір'я свята»).

III. ЗЛОДІЙСЬКИЙ СВІТ І ОБСТАВИНИ КРАДІЖУ:

інтерес «зłodійська справа, крадіж» II, 16

кумпан «зłodій» II, 16 (почерез нім. *Kumpan* «товариш» з середньо-лат. *com-panio* «співхлібник, співдець»)

бухацький «зłodійський» II, 15, VI, 144 (від звуконаподібного від вигукового *бухнути* «важко впасти, вдарити», льв. аргот. «вкрати»)

яндрус «вуличник, зłodійчук» (з нім. аргот. *Joner, Jauner, Gauner* «обманець при грі (в карти) до гебр. *jânâh* «обманювати»)

кешеньковий майстер «кешеневий зłodій» I, 281 Дрог.

коморовий «вломник» II, 16

шарити II, 15, *висмикувати* II, 15 «крати»

опорядити II, 16 (поль. *oporządzić*), *обчистити* II, 25 «обікрати»

намухрати «накрати» VI, 140 (мабуть, контамінація з *обмухляти* «обманути», що з нім. аргот. *mogeln* «шахрувати», *mohehn* «обрізувати (кінчики карт як помітку)», гебр. *mâhal* «обрізувати», та з нім. аргот. *Machwire handeln* «бути кешеневим зłodієм», *їдїш makriw sein* «наближуватися, тиснутися до своєї жертви»)

долина «кешеня» II, 15 (з поль. аргот. *dolina* «те саме»)

ходак «портмоне» II, 15 (дослівно «старий черевик»)

майхер (з новогр. *to macheri* «ніж, кинжал») VI, 148, *гнип* (дослівно «шевський ніж», поль. *gnup* з середньодолішньонім. *knip* «те саме») «ніж»

фалатнути «різонути» VI, 146 (звуконаподібне з розширювальним складом «ла», секундарно наближене до угор. *falat* «кусень»)

закрутити харамана «обманути» VI, 146 (мабуть, з румун. *haraïman* «шум, галас»)

бути блят «не зрадити» II, 354 (з нім. аргот. *platt* «свій, надійний, зłodійський», що може з *їдїш polit* «втіклий (себто з тюрми)»)

войтко «місяць» VI, 140 (з поль. арг. *wojtek* «те саме» від іме-

ни Wojtek, Wojciech «Войтіх, Адальберт»)

за-капувати «засвітити» VI, 140 (до львів. аргот. *капувати* «зраджувати, доносити», що з нім. аргот. *карпен* «зраджувати; ловити»)

котярва «кіт» VI, 142 (порівняй львів. аргот. *кацараба* «те саме»).

IV. ПОЛІЦІЙНО-ТЮРЕМНОГО ПОБУТУ:

бермица «австрійський вояк» II, 160 (з поль. *bermusa*, нім. *Bärenmütze* «велика хутряна військова шапка» дослівно «ведмежа шапка»)

хатрак II, 15 (з чесь. аргот. *chybrak, kibrak* «поліційний агент, що в дальшому з нім. аргот. *Kiberer, Kiwerer* «детектив»), *дід* II, 355, VI, 162 (поль. аргот. *dziad* «те саме», дослівно «прошак») «поліцей»; *дідівня* «поліційна вартівня» II, 15 (поль. арг. *dziadownia* «те саме»)

фурдиґарня «поліційна тюрма» VI, 162 (з франц. *corps de garde* «вартівня, варта»)

кармеліти «тюрма у Львові» VI, 147 (за колишнім манастирем кармелітів, де приміщувалася)

під круком «карний суд у Львові» VI, 169 (мабуть, за австрійським гербом — чорним двоголовим орлом, над входовими дверми)

стражниця «міська тюрма в Дрогобичі» I, 270 (з поль. *straznica* «пожарно-сторожова вежа в місті», до чесь. *stráž* «сторожіння»)

клітка «переходова камера під сходами карного суду» IV, 476, VI, 169

казня II, 238, VI, 162 (з поль. *kaźń, kaźnia* «важка кара, мука; ув'язнення»), *цюпа* I, 284 Дрог. (з поль. *ciupa* «взв'язка, темна кімнатка; нора; тюрма») «камера»; *казенка* «карцер» II, 241

бургер «спів'язень» I, 281 Дрог. (від. нім. *Burg* «замок, твердиня», порівняй нім. аргот. *Burgerl* «карна тюрма»)

капустрак «подушечка в'язня» IV, 488 (з нім.-австр. *Korfpolster* «заголовок, подушечка», уподібнене до покут.-гуц. *капейстра*, румун. *săpăstru* «недоуздок»)

катерина I, 273 Дрог. (пор. буковин. *катеринка* «біганка»), *зоська* VI, 176 «камерна посудина для фізіологічних потреб»

лабораторня «верстат (у тюрмі)» II, 241 (мабуть, перекручене *лабораторія*)

прекинчик «ренегат, зрадник» VI, 212 (від *перекинутися* «перемінитися»)

капусь «донощик» VI, 186 (пор. львів. аргот. *капувати* «зраджувати, доносити» з нім. аргот. *карпен* «зраджувати»)

штемп «зрадливий слід, знак» II, 26, «неприємність» II, 253 (їдіш *hubn a štimp* «зблямуватися, нім. *Stümper* «нездара, невмілець»)

хлопська комісія «самосудове побиття зловленого злодія селянами» II, 15

кобзнути II, 15 (з нім. аргот. kobsen, kiebesen «відрубувати голову», Kobis, Kiebes «голова», дослівно «головка капусти»), *заїхати* VI, 140, *утелючити* VI, 145 (від перекрученого *періщити, прати* «бити») «вдарити»

валити VI, 157, *сипати* VI, 145 «бити»

закобзати VI, 140, *споневіряти* VI, 140 (поль. sponiewierzać) *вигарбувати шкіру* VI, 147 «набити»

бухняк «штотханець» VI, 141 (від звуконаподібного *бухнути* «впасти; вдарити»)

капурес «смерть» IV, 491 (їдіш kapores šlagen «принести в жертву півня в навечір'я дня примирення», гебр. kippuris «відпокутування»)

діставати носа «вислухувати догани» IV, 485 (порівняй розмовне *дістати по носі* «те саме» з якогось *дістати пштиток в ніс*)

креперувати «бідити» IV, 486 (з нім. krepieren «здихати», італ. sgrappare до лат. sgrappare «тріснути, луснути»)

досолити «докучити» IV, 487

капітуляція «присуд» II, 239 (дослівно «надтермінове зобов'язання вислуженого вояка чи підстаршини до дальшого строку військової служби» з нім.-австр. Kapitulation «те саме»)

цюпас, шупас I, 270, 276, 275 «відставлення з жандармським конвоем до місця народження» (з нім.-австр. розмовного Schubpass «те саме»)

затащити «посадити в тюрму» I, 278 Дрог. (дослівно «занести»)

газда «староста камери» I, 282 Дрог. (дослівно «господар», з угор. gazda «те саме»)

цувак «новак у тюрмі, новий в'язень» II, 247, IV, 483, VI, 171 (з нім. аргот. Zuwachs «новоприбулець» дослівно «приріст»)

фраєр зелений «новак» II, 341 (порівн. львів. аргот. *фраєр* «недосвідченець, простак, жертва злодія» з нім. аргот. Freier «те саме; селюх», дослівно «жених»)

татко «ключник» IV, 486 (порівн. фамільярну форму звертання львівських вуличників «*Тату!*» на лад шанобливого звертання до старших чужих чоловіків по говірках: *татусю, батьку, вуйку, стріку, бадіко, дядьку*)

шельвах «вартовий вояк у тюрмі» II, 353 (з нім. Schildwache «варта»)

шлюсувати «замикати камеру на ніч» IV, 492 (з нім. schliessen «замикати», порівняй галиць. вояцьке *шлюсувати* «долучувати в збірковій лаві» з нім. sich anschliessen «те саме»)

клапач «недосвідчений вартовий вояк-свіжак» II, 354 (з поль. мисливської мови, де klapak «молода дика качка, що ще не вміє літати»)

ключове зілля «англійська пилка пиляти крати, «волос»» II, 248 на *фрай* «на волю» VI, 148 (з нім. frei «вільний», auf den freien Fuss «на волю»)

На використану Франком вулично-тюремну арготичну лексику складаються українсько-мовні за своїм походженням вирази і позичення з чужих мов. При українськомовному лексичному матеріалі йдеться про: 1) метафорні переосмислення, при чому немаловажне місце займають обласні вульгаризми довкільних говірок (ворота «рот», тлити «їсти», ходак «гаманець», легкевич «панич»), 2) метонімічне перейменування (катерина, зоська «камерна параша»), 3) перетворювання загальномовних виразів експресивними наростками (котярва «кіт», бестіон «бестія») 4) полісемантичні експресивні відвігукові творива (бухацький «злодійський», фалатнути «різонути»). Серед позичень найперше місце займають: 1) німецькі — в тому й арготичні (капувати, капусь, кнати, кобзнути, мухрати) — що, крім військових і судово-поліційних термінів (капустрак, фрай, фаєрант, шельвах, шупас/цюнас, цувак), проникли частково почерез їдиш (блят, штемп) та польщину (креперувати, фраер, яндрус; тудою ж і чеське хатрап), 2) польські (гуздратися, долина, жолоб, казня, курдупель, клапач, лельом-полельом, опорядити, споневіряти, цюпа), 3) їдиш-гебрейські (ганделес, капурес, бахур), 4) новогрецькі (кимати, клявий, майхер, троєння), проникли з арго подільських лірників та прошаків чи то з арго мандрівних крамарів «офень», куди попали були з мови причорноморських і приозівських греків. Румунські та угорські вирази попали сюди за посередництвом наших підкарпатських говірок.

Саме числове порівняння вжитих Франком арготизмів з багатством наявних по спеціальних словничках вказує, що він стосував їх дуже помірковано, при тому лиш винятково в видавничій мові (для передачі локального кольориту), напр. у повісті «Лель і Полель», Твори, т. VI, ст. 168-69. В окремих випадках увів Франко (а чи й перекладачі «Леля і Полеля») замість галицьких виразів східно-українські вирази (звантажити «з'їсти», кенді «калоші», гамалик «потилиця»).

1) Автобіографія І. Франка з його листа до М. Драгоманова з 26. 4. 1890, див. І. Франко: Твори в 20 томах, Київ 1950-56 (на це видання посилаємося і в дальшому), т. I, с. 15-16, 17, 21.

2) Див. Твори, т. VI, с. 496.

3) До проблеми українсько-російського мовного змішування по східно-українських містах 1920-их рр. див. Б. Ларін: «Мовний побут міста», міс. «Червоний шлях», Харків 1928, р. VI, ч. 5-6, с. 190-98.

Друкарня "Київ", 686 Річмонд Ст. В., Торонто, Онт.
